

Carmen Andraș, este Cercetător Științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, Târgu-Mureș, Secretar Științific al aceluiași Institut, doctor în litere din 2002. Este autoarea volumului *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică. Un spațiu de frontieră culturală*, Cluj-Napoca, Dacia, 2003, pentru care a primit Premiul Asociației pentru Literatură Generală și Comparată din România în 2004, Premiul Uniunii Scriitorilor din România în același an și a fost nominalizată pentru Marele Premiu Prometeus (Opera Prima). A mai publicat *Confluente Româno-Americane*, Târgu-Mureș, Mica Doris, 1995; a participat la editarea volumului *The New Central and East European Culture* (Carmen Andras, Steven Totosy de Zepetnek, Magdalena Marsovszky), Aachen: Shaker Publisher, 2006. A colaborat la *Dicționarul General al Literaturii Române*, apărut sub egida Academiei Române. A efectuat stagii de documentare în Marea Britanie și Statele Unite. A participat la conferințe internaționale în Austria, Marea Britanie, Olanda, Statele Unite, Canada.

© 2008, Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN, editură academică recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43, 700107, O. P. 1, C.P. 161
euroedit@hotmail.com
www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ANDRAȘ, CARMEN

Geografiile simbolice ale diferenței ideologice / Carmen Andraș.
Iași: Institutul European, 2008
Bibliogr.
ISBN 978-973-611-567-7

821.111.09:008(498)

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

CARMEN ANDRAȘ

Geografiile simbolice ale diferenței ideologice

INSTITUTUL EUROPEAN
2008

Cuprins

Introducere / 7

Capitolul 1: Cartografii simbolice, cartografii imaginate, cartografii inventate / 13

Capitolul 2: Cartografii ale Războiului Rece / 59

Capitolul 3: Spectrele lui Marx și (de)construirea Europei divizate sau mizeria utopiei comuniste / 91

Capitolul 4: Reprezentări heterotopice: între localizările reale și cele imaginare ale României / 119

Capitolul 5: România – țara dizidenței anticomuniste și/sau țara utopică a dictatorului comunist dizident / 137

Capitolul 6: Distopii politice sau miturile răsturnate ale dictatorului exemplar / 161

Bibliografie / 173

Abstract / 179

Introducere

Spațiul a devenit o inevitabilă condiție culturală și socială a existenței noastre, fiind regândit și redefinit în corelație cu temele actuale ale postmodernismului și postcolonialismului. O trăsătură comună a acestora este interesul mereu crescând pentru noul domeniu al Geografiei sociale și culturale, în strânsă relație cu evoluțiile politico-ideologice ale lumii contemporane aflate în plin proces de globalizare, ducând la modificarea radicală a experienței și a conotațiilor simbolice asociate conceptelor de loc și spațiu. Datorită acestor noi tendințe de simbolizare a spațiului și locului, disciplina Geografiei sociale și culturale, care le studiază, a dobândit și denumirea generică de Geografie (cartografie) simbolică.

S-au operat de asemenea nuanțări ale diferențelor dintre termenii de loc și spațiu. „Spațiile au devenit locuri prin denumirea lor”, iar „locul este spațiul căruia i s-a atribuit semnificație”¹. Astfel, locurile sunt cele care fundamentează conștiința identitară prin seturi de asociații simbolice și fizice, ca de pildă *ce* și *unde* înseamnă „acasă” pentru noi².

---

¹ Erica Carter, James Donald, Judith Squires (editori), *Space and Place. Theories of Identity and Location*, Lawrence and Wishart, London, 1993, p. XII. Vezi și Peter Brooker, *A Glossary of Cultural Theory*, Arnold, London, 2003, p. 204.

² Madan Sarup, *Identity, Culture and the Postmodern World*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1996.

Așa cum demonstrează Edward W. Soja, disciplina geografiei a ocupat în trecut un rol secundar în cadrul științelor socio-umane, rolul important deținându-l istoria și istorismul³. În opinia autorului, disciplina geografiei a câștigat „credibilitate” în primul rând datorită conceptului de „spațiu viu” elaborat de Henri Lefebvre, prin care spațiul nu este un obiect gol sau un obiect fizic, ci „un alt spațiu (...), de fapt o spațialitate trăită și creată în plan social”⁴. În al doilea rând, este evidențiat interesul constant al lui Michel Foucault pentru o istorie spațializată. „Rămâne de scris o întreagă istorie a spațiilor”, afirma Foucault, „care ar fi în același timp istoria puterilor”⁵. Peter Brooker, autorul unui interesant glosar al teoriei culturale, menționează că după unii specialiști în opera lui Foucault, această istorie a fost de fapt inclusă în descrierea discursului și a relațiilor de putere⁶. În concluzie, Edward W. Soja anunță afirmarea unei „geografii critice postistoriciste și postmoderne”⁷.

Aprofundarea acestei probleme îi aparține lui Frederic Jameson, care merge mai departe, considerând că trecerea de la modernism la postmodernism poate fi descrisă ca rezultatul estompării temelor moderniste ale timpului și temporalității. Atât aparatul nostru conceptual cât și „viața noastră cotidiană, experiența noastră psihică, limbajele culturale”, opinează autorul, „sunt astăzi dominate de categoriile spațiului mai curând decât de categoriile timpului, față de

perioada anterioară a modernismului”⁸. De aici ar veni incapacitatea noastră de „a cartografia marea rețea comunicațională globală, multi-națională și descentrată în care suntem prinși ca subiecți individuali”⁹.

Această nouă concepție a spațiului, care a încurajat afirmarea unor discipline precum geografia culturală și socială, geografia simbolică și postcolonială, a fost acompaniată de o nouă abordare filosofică a spațiului și timpului, noi relaționări între timp și spațiu, istorie și geografie.

În opinia noastră, domeniul geografiei simbolice se întrepătrunde cu cel al imagologiei, adică cu studiul reprezentării Celuilalt și a spațiului locuit de acesta, împreună cu semnificările lor de către observator. Nu este deci de mirare ca importanți comparatiști continentali, preocupați și de imagologie, studiile identitare sau studiile viatice, au abordat și aspecte ale geografiei simbolice a unor spații reale sau metaforice, exemplele fiind nenumărate: Hugo Dyserinck¹⁰ (la Aachen), Joep Leerssen¹¹ la Amsterdam, (studiază stereotipurile etnice sau naționale), Raymond Trousson¹² în Belgia (ale căruia domenii de interes sunt utopiile literare, identitățile naționale și miturile europene, călătoriile filosofice sau literare, imaginea Celuilalt), Gilbert Durand¹³, Jean-Marie Carré¹⁴, Marius-François Guyard,

³ Edward W. Soja, *Postmodern Geographies: the Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, 1989, pp. 10-11. Vezi și Peter Brooker, *op. cit.*, p. 248.

⁴ Edward W. Soja, *op. cit.*, pp. 17-18.

⁵ Michel Foucault, *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow, Peregrine, London, 1986, p. 149; Edward W. Soja, *op. cit.*, p. 21; Peter Brooker, *op. cit.*, p. 248.

⁶ Peter Brooker, *op. cit.*; Michel Foucault, „Questions of Geography”, în *Power-Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, ed. Colin Gordon, trad. Gordon et al., Harvester, Brighton, 1980.

⁷ Edward W. Soja, *op. cit.*, p. 19.

⁸ Frederic Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham, NC, 1991, p. 16; vezi și Peter Brooker, *op. cit.*

⁹ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰ Vezi Hugo Dyserinck, „Komparatistische Imagologie”, în *Komparatistik, Eine Einführung*, 2, Bouvier Verlag, Bonn, 1981, pp. 125-133.

¹¹ Joep Leerssen, „Echoes and images: reflections upon foreign space” în Raymond Deers Corbey, „Alterity, identity, image. Selves and Others in society and scholarship”, Amsterdam-Atlanta, 1991, pp.123-138.

¹² Raymond Trousson, *Voyages aux pays de nulle part. Histoire littéraire de la pensée utopique*, Editions de l'ULB, Bruxelles, 1980; *idem*, *Le thème de Prométhée dans la littérature européenne*, 2 vol., Genève, 1964.

¹³ Gilbert Durand, *L'imagination symbolique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1964; *idem*, *L'imaginaire. Essai sur les sciences et la*

Capitolul 1

Cartografii simbolice, cartografii imaginate, cartografii inventate¹⁷

În ceea ce urmează voi face o scurtă prezentare a teoriilor lansate în Occident cu privire la reconsiderarea conceptului de spațiu, cu aplicație directă în conturarea unui nou domeniu de cercetare, cel al *cartografiei simbolice*. Deși, ca orice modă, fie ea și intelectuală, nu putem fi siguri că asemenea teorii vor avea durabilitate, în momentul de față ele câștigă teren și sunt preluate în majoritatea cercetărilor care vizează noile abordări ale spațiului și teritorialității, nu numai în Occident, ci și în Răsărit sau Orient. Deși sunt contestate în mediile intelectuale conservatoare din țări de curând deschise spre modelele intelectuale apusene, precum România, ideile care stau la baza constituirii geografiei simbolice în domeniu al cercetării interdisciplinare și comparatiste se cer cunoscute, dat fiind impactul lor în lumea academică de pretutindeni. Indiferent dacă regândirea conceptului de spațialitate se face din direcție predominant ideologică (pe structura teoriei foucaul-

---

¹⁷ Fragmente din volumul de față au fost publicate în *Caietele Echinox* și *Observator Cultural*.

diene a relației cunoaștere-putere, pe care se fundamentează studiile culturale și postcoloniale anglo-americane), imaginară sau imagologică (în cercetările europene), asemenea abordări au câștigat și interesul unor cercetători români, fie ei comparatiști, istorici sau politologi.

Nu e necesar să fim întru totul de acord cu acestea, dar nici nu putem să le ignorăm, o dată ce trăim într-o lume a frontierelor fluidizate prin comunicarea culturală și intelectuală. E adevărat că ne displace adesea tendința simplificatoare, și chiar simplistă uneori, a relaționărilor aproape mecanice a tuturor evenimentelor istorice și a tuturor eforturilor de cunoaștere a Celuilalt de voința de putere a Apusului, dar nici nu am oferit metodologii la fel de atractive și inovatoare, însă cu un caracter științific mai serios, create în contrapondere, în spațiul nostru geografic. Doar cunoscând noile curente intelectuale de mare cuprindere, putem fi în situația de a le accepta sau de a le respinge, după caz, atunci când, de pildă, se cercetează relațiile țărilor din vechiul bloc comunist cu centrul de putere sovietic sau cu centrele culturale apusene în perioada Războiului Rece. Această sarcină de a descoperi metodologii și aparate conceptuale adecvate le revine și cercetătorilor români, ținând cont însă că trebuie să convingă nu numai publicul român, ci și pe cel din afara țării, acolo unde se construiesc teoriile ce se pun în practica noilor aranjamente și strategii geo-politice și cognitive. Acestea constituie fundamentul proiectelor de globalizare mondială și favorizează atenția acordată spațiului și teritorialității în studiul identităților, dezbaterile și analiza critică a relațiilor de putere manifeste în discurs, împreună cu reprezentările și ierarhiile pe care le implică acestea în construirea și imaginarea cartografiilor polarizate ale lumii, punerea în discuție a conceptului de stat-națiune etc.

Voi face o trecere în revistă a diverselor abordări ale spațiului geografic împreună cu aparatul conceptual respectiv, în relațiile sale cu ideologia și imaginația, având un scop mai mult informativ decât de a oferi analize originale și în profunzime, cu specificarea că nu le consider ca unicele modalități de tratare a acestei problematice. Nu de puține ori am remarcat lipsa documentării istorice solide la baza construcției teoretice a acestor abordări, receptarea comodă și fără efort a unor lucrări academice de către publicul larg devenind adesea un factor decisiv. Depinde de noi însă dacă avem bunăvoința de a prelua ceea ce are o valoare autentică ori, cel puțin, dacă avem bunăvoința să ne deschidem față de nou, indiferent dacă suntem sau nu de acord cu ceea ce afirmă un specialist recunoscut în lumea intelectuală. La noi se vehiculează de multe ori concepte precum *geografie sau cartografie simbolică*, fără să se cunoască originea și devenirea lui. Cercetările serioase în acest sens ale unor specialiști precum Sorin Antohi¹⁸, pornesc și ele de la explicarea teoriilor foucauldiene ale puterii, via Edward Said și a Orientalismului, cu prelungirea lor în scrierile lui Larry Wolff sau ale unor adepți ai studiilor postcoloniale. Chiar dacă suntem sau nu mulțumiți de prestația intelectuală a unor studii care urmează aceste modele, chiar dacă nu credem în supraviețuirea de lungă durată a ideilor lor, suntem nevoiți să le cunoaștem înainte de a le respinge. Acesta este și scopul modest al lucrării de față.

Traversând disciplinele, studiul asupra spațiului a suferit reformulări majore. Spațiul, locul, cartografia și geografiile

¹⁸ Vezi Sorin Antohi, „Geografie simbolică europeană”, în Sorin Antohi, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, Editura Nemira, București, 1998, pp. 293-295.

imaginare au devenit subiecte curente de analiză într-o etapă în care globalizarea pune accentul pe semnificația locației. Deși noile perspective în studiul spațiului au condus la reîntoarcerea interesului pentru geografia umană, acestea se manifestă în numeroase domenii umaniste și ale științelor sociale.

Fenomenul este cunoscut sub denumirea de *turnură spațială* (*spatial turn*) în științele sociale. Cercetările actuale își propun să descrie explicit modul în care teoria și practicile legate de problematica spațiului sunt aplicate în diverse domenii și din variate perspective, precum cele ale geografiei, antropologiei, sociologiei, religiei, filosofiei, istoriei, științei politice, literaturii, criticii și teoriei literare, semioticii, studiilor culturale, postcoloniale și de media etc.¹⁹.

Gânditori contemporani, filosofi, istorici, esteticieni, semioticieni, precum Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Michel Foucault, Jean Baudrillard, Mihail Bahtin, Claude Lefort, meditează asupra unor teme legate de construirea discursivă și imaginativă a spațiului. Ei studiază relația dintre spațiu și teorie dincolo de disciplina propriu-zisă a geografiei.

Disciplinele științifice ale geografiei, topografiei și cartografiei s-au îmbogățit și nuanțat prin relațiile interdisciplinare cu literatura, filosofia, semiotica, lingvistica, artele, media, antropologia, dar mai cu seamă cu sociologia, concepte precum *geografia (cartografia) simbolică* sau *metaforică*, *geografia socială*, *geografia imaginată* etc. fiind larg acceptate. Comună

¹⁹ Vezi Barney Warf, Santa Arias (ed.), *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*, Routledge Studies in Human Geography, Routledge, 2008. Vezi și Barney Warf, *Encyclopedia of Human Geography*, Sage Publications, Florida State University, 2006.

este tratarea spațiului ca strategie reprezentatională într-o manieră transdisciplinară și interculturală²⁰.

La rândul ei, gândirea sociologică a acceptat treptat vocabularul de specialitate al geografiei, împreună cu concepte precum *margină*, *periferie*, *spații*, *granițe* și *frontiere*, contribuind la denaturalizarea și problematizarea acestora²¹. Riguroasa disciplină a geografiei științifice a acceptat în mod natural premise noi, „latente și reprimite”, ca de exemplu, descrierea empirică (și imperială), explorarea imaginarului spațial în cadrul problematicii contemporane a identității și atenția îndreptată spre aspectele non-reprezentative ale relației cu spațiul²².

Discuțiile asupra globalizării readuc în centrul atenției perspective tradiționale ale cartografiei culturale, filosofice, mentale. De asemenea, acestea repun în drept geopolitica atât în cadrul geografiei politice cât și al relațiilor internaționale și contribuie la afirmarea abordărilor culturale în științele politice americane (verzi Huntington și teoria „ciocnirii civilizațiilor”). *Geografia simbolică* oferă un fundament conceptual și metodologic important în analiza culturală și academică a comunităților și a spațiilor locuite de acestea, fie reale, fie imaginate sau inventate. Într-o accepțiune simplificată, geografia simbolică recunoaște existența unei departajări imaginare a lumii, dincolo de separarea spațială fizică propriu zisă. Spre deosebire de separarea fizică a teritoriilor locuite, cea simbolică este fluidă și este strâns legată de istorie, putându-se modifica de la

²⁰ Vezi Mike Crang, Nigel Thrift (eds.), *Thinking Space*, Routledge, London, 2000.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibid.*, p. XII.

o epocă la alta, în funcție de evoluția intereselor politice, economice, militare sau culturale.

Teoretizările filosofice și sociologice asupra spațiului se îndepărtează de perspectiva kantiană a spațiului – categorie absolută – spre „*spațiul ca proces și în proces* (adică spațiul și timpul conlucrând în devenire)”²³. Ideea de spațiu este în strânsă legătură cu ideea de reprezentare, de subiectivitate și de identitate, iar hărțile devin constructe mentale dependente de modul în care observatorul își reprezintă spațiul geografic.

Conceptele cele mai importante care revin cu prioritate în atenție sunt *frontierele* și *identitățile*. În acest mod, de pildă, Lucien Febvre interpretează istoria evoluției semantice a termenului *frontieră* ca semn al transformărilor realității istorice o dată cu formarea statului național modern²⁴, iar Jean-Jacques Wunenburger constată în privința imaginarului teritorial: „...Europa pare să aibă pe axa latitudinală Orient-Occident o problemă simbolică a frontierelor: prea plastică și centrifugă spre vest, prea supradeterminată și centripetă, la est. Rezultă de aici o dublă problemă: mai întâi, imaginarul european suferă de lipsa de ambivalență a frontierelor sale. Aceasta pentru că orice frontieră trebuie să poată asigura în același timp trecerea și rezistența sau, în limbajul informațional, să cuprindă un *output* și un *input*, să joace rolul de decluc și filtru. Ori fiecare din aceste limite latitudinale sunt dotate cu valori univoce și fixe,

²³ *Ibid.*, p. 3.

²⁴ Lucien Febvre, „Frontière – le mot et la notion”, în Lucien Febvre, *Pour une histoire à part entière*, SEVPEN, Paris, 1962, pp. 11-24. Vezi și Monica Spiridon, „Confins réels, confins rêvés: Les Balkans – fatalité ou provocation?”, *Caietele Echinox*, vol. 5, „Symbolic Geographies”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, pp. 80-85.

opunându-se astfel oricărei apropieri ambivalente. În ansamblu, Europa pare să aibă dificultăți în a găsi un Centru identitar, o dată ce frontierele sale se dovedesc instabile și ireale”²⁵. „Altfel spus, conchide autorul, imaginarul european al frontierelor ne invită să gândim mai puțin unitatea Europei, într-un fel de negăsit, decât imaginea mobilă, plastică a unui teritoriu, mereu recreată mitic”²⁶.

De asemenea, cu privire la abordarea filosofică a spațiului, Dirk Baecker²⁷ afirmă: „Spațiul există din momentul în care se stabilește o graniță și un observator privește ambele părți ale graniței, inclusiv granița care separă cele două părți ... Jacques Derrida era conștient de acest lucru. Una din dilemele lui este întrebarea perenă a filosofiei: ce este spațiul dacă, pentru a se revela, trebuie să se traseze o frontieră așa încât observatorul să îl poată percepe”²⁸. Dirk Baecker continuă: „Conceptul de spațiu atât în filosofie și științele cognitive cât și în matematică și fizică, pune capăt noțiunilor absolute ale spațiului și descrierii acestuia doar din punct de vedere

²⁵ Jean-Jacques Wunenburger, „L’imaginaire des frontières: de l’Atlantique à l’Oural”, în *Caietele Echinox*, vol. 5, p. 78.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ Dirk Baecker este profesor de sociologie la Universitatea Witten/Herdecke, Germania. Este autorul unor eseuri asupra filosofiei lui Jacques Derrida: „Wir werden darauf zurückkommen: Die Sprache und die Hand bei Jacques Derrida”, *Ästhetik und Kommunikation*, 19, (1989), pp.109-115; „Eine neue Internationale”, *Soziologische Revue*, 20, (1997), pp. 21-26.

²⁸ Dirk Baecker, „A note on space”, *German Law Journal*, 1, 2005, http://www.germanlawjournal.com/article.php?id=538#_ednref2

ontologic. Fără contemplarea spațiului ca produs și condiție a unui fenomen și fără a-l distinge, spațiul nu ar mai exista”²⁹.

Teoriile post-structuraliste reprezintă o provocare pentru gândirea etică tradițională, susținând necesitatea unei noi etici favorabile deschiderii și diferenței. Operele lui Levinas și Derrida fixează trei dimensiuni ale noii etici: o teorie a subiectivității bazată pe responsabilitatea față de Celălalt, o politică a deconstrucției în cadrul căreia această responsabilitate este implicită și o teorie a spațialității articulată pe participarea comunității. Totul face trimitere către o *etică a ospitalității* în care spațiul comunității este oferit ca dar în contextul responsabilității totale față de ceilalți.

Actul de *ospitalitate* este asimilat de Jacques Derrida cu actul poetic, greu de sesizat datorită multitudinii de sensuri care îl situează dincolo de ordinea „zilei, vizibilității și memoriei”. Ospitalitatea poetică depășește situarea dihotomică, elementele sale (sine-alteritate) coexistând într-o relație subtil interșanjabilă. Apropierea presupune intimitatea, dar și ura, familiarul presupune și frica, iar străinul poate fi și inamicul care trece pragul casei. Interpretată ca un construct social și lingvistic, la Derrida ospitalitatea are un caracter arbitrar, convențional și non-referențial. Tema liminalității se regăsește în ipostazele ei: „frontiera”, „limita”, „pragul”, „pasul dinaintea acestui prag”, prin care Derrida încearcă cu obstinație să fixeze coordonatele „unei geografii – imposibile, ilicite – a proximității”³⁰.

Este perspectiva comunicațională pe care o dezvoltă și poeticianul Mihail Bahtin ca expresie a speranței în șansa

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi Jacques Derrida, *Despre ospitalitate. De vorbă cu Anne Dufourmantelle*, Polirom, Iași, 1999.

„construirii dialogice” a lumii prin limbaj³¹. Comunicarea cu Celălalt nu este interpretată în termeni de „asemănare” și/sau „diferență”, de „identic” și/sau „diferit”, ci în cel al înțelegerii constructive a altui popor sau altei culturi, atitudine ce implică toleranță, simpatie și altruism.

Există numeroase ipostaze ale spațiului în funcție de abordare, spații predilecte ale modernității fiind de pildă cele ale limbajului (relațiile de continuitate sau discontinuitate dintre semnificat-semnificant): Saussure și spațiul systemic al limbajului, Derrida și destabilizarea structurii spațiale și referențiale a limbajului, Lacan și limbajul ca spațiu între diferitele registre ale Simbolicului, Imaginarului și Realului, Bahtin, cu teoretizarea limbajului în câmp spațio-temporal, prin *chronotop* - câmpul istoric al dominației unor anumite forme de limbaj (cu introducerea teoriei dialogice a spațiului și a noțiunii de *heteroglossia*, a limbajelor care funcționează la plural, între oameni și locuri), spațiile identității și alterității, spațiile intermediare și de frontieră.

Metoda deconstructivistă pune sub semnul întrebării logica limbajului prin care s-au exprimat pretențiile de adevăr absolut, dezvăluindu-le strategiile justificatoare. Sub semnul provocării, sistemele binare se autodizolvă pentru că textul conține „urme” nedetectate ale altor poziții în contrast cu cele pe care textul le susține. Semnificațiile cuvintelor (și ale lucrurilor) pot fi permanent schimbate, multiplicare și diseminate printr-un joc al de- și re-contextualizărilor. Deconstrucția sistemelor filosofice dihotomice înseamnă pentru filosoful francez

³¹ M. Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin, Texas, 1986; *idem*, *The Dialogical Imagination*, University of Texas Press, Austin, 1981.